

Email:
rjcis@journals.sku.ac.ir

website:
<https://rjcis.sku.ac.ir>

Journal of Culture and Islamic Sciences

Investigating the role of mosques in preventing and reducing crime in Islamic civilization

Salimi Vardanjani Afshin ^{*1}

1-Master's degree, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Iran

Article information

ABSTRACT

Article type:
Research Paper

KEYWORDS:

Mosque, Islamic
civilization, crime
prevention, and crime
reduction.

Received: 2025/01/01
Accepted: 2025/03/04

*Corresponding author:
salimi8219@gmail.com

How to cite this paper:

Salimi Vardanjani, A.,
(2025). Investigating the
role of mosques in
preventing and reducing
crime in Islamic
civilization. Journal of
culture and Islamic
sciences. 9(5): 103-120.

The current research is based on the qualitative content analysis method and uses the library study tool in order to answer the question of whether mosques have a role in preventing and reducing the occurrence of crimes in Islamic civilization. The research findings indicate that the most important cause of crime in society is the wrong or incomplete socialization process of people; Therefore, the most efficient method of preventing the occurrence of crimes in the society is active (non-criminal) prevention, and among the two main approaches of this type of prevention, the priority is social prevention, which tries to harmonize the members of the society with social rules and norms by interfering in the socialization process of people. In Islamic civilization, mosques are one of the important and influential institutions in the socialization process of people. By performing religious, political, social, cultural, economic, military, and judicial functions, mosques intervene in the socialization process of people of a society and prevent or reduce crimes at the community level.

DOI: 10.22034/rjcis.2025.11836

بررسی نقش مساجد در پیشگیری و کاهش وقوع جرم در تمدن اسلامی

افشین سلیمی وردنجانی^{۱*}

۱. کارشناسی ارشد، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی	پژوهش حاضر مبتنی بر روش تحلیل محتوای کیفی و با استفاده از ابزار مطالعه کتابخانه‌ای در پی پاسخ به این پرسش است که آیا مساجد نقشی در پیشگیری و کاهش وقوع جرایم در تمدن اسلامی دارند؟ یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که مهم‌ترین عامل وقوع جرم در جامعه، فرآیند جامعه‌پذیری اشتباه یا ناقص افراد است؛ بنابراین کارآمدترین روش پیشگیری از وقوع جرایم در جامعه پیشگیری کنشی (غیر کیفری) است و از میان دو رویکرد اصلی این نوع از پیشگیری اولویت با پیشگیری اجتماعی است که با مداخله در فرآیند جامعه‌پذیری افراد سعی در هماهنگ‌سازی اعضای جامعه با قواعد و هنجارهای اجتماعی دارد. در تمدن اسلامی یکی از نهادهای مهم و تأثیرگذار بر فرآیند جامعه‌پذیری افراد مساجد است. مساجد با انجام کارکردهای عبادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و قضایی در فرآیند جامعه‌پذیری افراد یک جامعه دخالت کرده و مانع از وقوع یا کاهش جرایم در سطح جامعه می‌شوند.
واژگان کلیدی: مسجد، تمدن اسلامی، پیشگیری از جرم، کاهش جرم.	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۲	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۴	
* پست الکترونیکی نویسنده مسئول:	
salimi8219@gmail.com	
ارجاع: سلیمی وردنجانی، ا.، ۱۴۰۴، بررسی نقش مساجد در پیشگیری و کاهش وقوع جرم در تمدن اسلامی، پژوهش‌نامه فرهنگ و معارف دینی، ۹(۵)، ۱۲۰-۱۰۳.	

مقدمه

یکی از مهم‌ترین بحران‌هایی که از دیرباز جوامع بشری را درگیر خود کرده، مسئله جرایم است. به‌طور کلی، بخش قابل‌توجهی از جامعه‌شناسان بر این باورند که جرایم در نهایت با گسترش و بدل شدن به مسائل اجتماعی سد راه توسعه بشریت هستند و کیفیت زندگی بشر را با دشواری مواجه می‌سازند؛ بنابراین جرایم نه تنها مانعی برای دستیابی به توسعه همه‌جانبه، بلکه مانعی در راه ایجاد جامعه متعادل خواهند بود. آن‌ها معتقدند سرچشمه جرایم و بزهکاری در جوامع را می‌توان در عوامل متعددی جست‌وجو کرد؛ اما از میان این عوامل مهم‌ترین عامل، فرآیند جامعه‌پذیری اشتباه یا ناقص افراد در یک جامعه است. در لغت جامعه‌پذیری یا اجتماعی شدن که معادل «Socialization» است به معنای انطباق با جامعه و آشناسازی با جامعه است (حق‌شناس و همکاران، ۱۳۸۷: ۸۴۲) و در اصطلاح این مفهوم به فرایندی اطلاق می‌شود که به‌موجب آن افراد ویژگی‌هایی را که شایسته عضویت آن‌ها در جامعه است، کسب می‌کنند. به عبارت دیگر جامعه‌پذیری نوعی فرایند کنش متقابل اجتماعی است که در خلال آن فرد هنجارها، ارزش‌ها و دیگر عناصر اجتماعی، فرهنگی و سیاسی موجود در گروه یا محیط پیرامون خود را فراگرفته، درونی کرده و آن را با شخصیت خود یگانه می‌سازد حال چنانچه در این فرآیند اختلالی ایجاد شود و فرد نتواند هنجارهای جامعه خود را تشخیص بدهد یا نتواند خود را با آن منطبق کند مستعد انواع بزهکاری خواهد شد (سلیمی و داوری، ۱۳۸۵: ۱۴۲).

از آنجاکه جامعه به مثابه یک کلیت مرتبط به هم است، مسئله پیشگیری و مبارزه با جرم نیز نیاز به یک نگاه همه‌جانبه و همکاری نهادهای مختلف جامعه دارد؛ بنابراین نمی‌توان این امر مهم را صرفاً بر عهده حکومت و نظام قضایی گذاشت. بر همین اساس در جوامع مختلف نهادهایی همچون خانواده، مدرسه، دانشگاه، انجمن‌ها و... برحسب ظرفیت‌های موجود خود به یاری دولت و حکومت در فرآیند هماهنگ‌سازی افراد با هنجارها و قواعد مرسوم خود شتافتند. در تمدن اسلامی علاوه بر نهادهایی همچون مدرسه، خانواده، دانشگاه و... نهاد مسجد به عنوان بارزترین جلوه گاه معنویت به شدت بر فرآیند اجتماعی شدن افراد جامعه تأثیرگذار است. مسجد به عنوان قلب تپنده جامعه اسلامی در تمامی امور از دیرباز نقش جامعی در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، آموزشی، نظامی، قضایی، رسانه‌ای، اقتصادی و... داشته است. بر همین اساس بسیاری از محققان اسلامی بر نقش معنویات و ایجاد ارتباط افراد با نهادهای معنوی از جمله مسجد در پیشگیری یا کاهش وقوع جرایم در جامعه تأکید داشته و دارند.

در پژوهش حاضر در پی اثبات این فرضیه که مساجد با دخالت در فرآیند جامعه‌پذیری افراد نقش مهمی در کاهش و پیشگیری از وقوع جرایم در تمدن اسلامی داشته‌اند، سعی شده است با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و ابزار مطالعه کتابخانه‌ای پس از تعریف دقیق مفاهیم پیشگیری، جرم (بزه)، مسجد و تمدن اسلامی به عنوان واژگان کلیدی پژوهش، به بیان کارکردهای مسجد و نقش این کارکردها در فرآیند جامعه‌پذیری افراد در راستای نیل به هدف کاهش وقوع جرایم در تمدن اسلامی پرداخته شود.

پیشینه پژوهش

حسب جست‌وجو در میان منابع، تاکنون پژوهشی با عنوان پژوهش حاضر انجام نشده است؛ اما آثار نزدیک به عنوان پژوهش حاضر با عناوین ذیل قابل احصاء است. سبحانیان، نقیبی و امامی (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی نقش مساجد در رسیدن به تمدن نوین اسلامی مطابق با بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی» ضمن بررسی مفهوم تمدن اسلامی معتقدند که احیای تمدن نوین اسلامی مطابق فرمایشات مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، هدف اصلی انقلاب اسلامی است و یکی از مؤلفه‌هایی که در تحقق تمدن نوین اسلامی نقش بسزایی ایفا می‌کند، مسجد طراز اسلامی است؛ بنابراین برای طراحی سبک زندگی اسلامی باید به محوریت این نهاد مذهبی توجه داشت؛ بر همین اساس در تمدن اسلامی باید همه سیستم‌های زندگی اجتماعی حول مسجد باشد. در این مقاله سعی شده است با توجه به تبیین بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی پیرامون رسیدن به تمدن نوین اسلامی، از مسجد به عنوان بستری جهت نیل به این هدف استفاده شود. دولابی (۱۳۹۶) در مقاله «جایگاه مسجد و کانون‌های فرهنگی در تمدن اسلامی» معتقد است که مسجد در تمدن اسلامی صرفاً جایگاهی برای عبادت و اقامه نماز جماعت نبوده و نیست؛ بلکه پیامبر گرامی اسلام (ص) به عنوان بنیان‌گذار تمدن اسلامی علاوه بر توجه به بعد عبادی مسجد به ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... مسجد توجه داشته و این مهم توسط معصومین، علیهم‌السلام، نیز مورد توجه قرار گرفته است. هاشمی (۱۳۹۷) در مقاله «نقش آموزشی مساجد در اعتلای علمی تمدن اسلامی» با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای پس از بررسی اهمیت علم و دانش در قرآن کریم، روایات و سیره معصومین، علیهم‌السلام، صرفاً به بیان کارکرد آموزشی مسجد اشاره داشته و سعی نموده با استناد به اقدامات پیامبر اسلام و معصومین، علیهم‌السلام، این نکته را به اثبات برساند که یکی از مهم‌ترین کارکردهای مسجد در تمدن اسلامی کارکرد علمی آموزشی است و این کارکرد مهم نقش بسزایی در رشد و گسترش تمدن اسلامی داشته است. برومند اعلم (۱۳۸۰) در کتاب «درآمدی بر جایگاه مسجد در تمدن اسلامی» ضمن تعریف مفاهیم مسجد، تمدن اسلامی و اهمیت کانون مسجد در لسان قرآن و روایات معصومین، علیهم‌السلام، به بررسی سیر تاریخی مسجد و کارکردهای آن در تمدن اسلامی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مساجد نقش مهمی در رشد و توسعه تمدن اسلامی دارند. هریک از پژوهش‌های فوق و مشابه آن از زوایای خاصی به بررسی نقش مساجد در توسعه تمدن اسلامی پرداخته‌اند. تفاوت پژوهش حاضر با سایر پژوهش‌های مشابه و نزدیک به این عنوان آن است که این پژوهش سعی دارد با تعمق در کارکردهای مسجد و نقش آن کارکردها در جامعه‌پذیری افراد، مساجد را به عنوان یکی از ارکان اصلی پیشگیری و کاهش وقوع جرم در تمدن اسلامی معرفی نماید.

۱. مبانی نظری

فهم دقیق نقش مساجد در پیشگیری یا کاهش وقوع جرم در تمدن اسلامی پیش از هر چیزی منوط به تعریف و تبیین دقیق مفاهیم پیشگیری، جرم، مسجد و تمدن اسلامی است. هرچند که امروزه در علوم اجتماعی، این نکته که برای بسیاری از واژگان به کاررفته در این علوم نمی‌توان تعریفی که مورد وفاق همه صاحب‌نظران باشد ارائه

داد، اصلی مسلم است؛ اما از سوی دیگر لازمه کار علمی آن است که پژوهشگر از میان تعاریف متعدد ارائه شده، یک تعریف جامع و متناسب که دربرگیرنده مقصود پژوهش علمی است، به عنوان تعریف اصلی و قابل قبول بپذیرد.

۱.۱. پیشگیری

یکی از معروف ترین گونه های تقسیم بندی پیشگیری، تقسیم آن به دو نوع «پیشگیری واکنشی یا کیفری» و «پیشگیری کنشی یا غیر کیفری» است؛ بنابراین تعریف پیشگیری برحسب این که این مفهوم در پیشگیری واکنشی یا کنشی مورد استفاده قرار گیرد، متفاوت است.

۱.۱.۱. پیشگیری واکنشی (کیفری)

در پیشگیری کیفری دولت به عنوان دستگاه حاکم اولین نهادی است که در مقابل جرم و بزه کار قرار می گیرد و از طریق اعمال قانون و سیاست های تقنینی در مقابل بزه کاران، به اصلاح آنان می پردازد. این پیشگیری پیشینه ای بسیار طولانی دارد و بررسی منابع مختلف تاریخی بیانگر آن است که جوامع بشری برای رویارویی با جرم همواره از ابزارهای شدید سرکوبگر و قهرآمیز یا همان مجازات های سخت استفاده کرده اند؛ بنابراین این نوع از پیشگیری از نظر ذاتی اقدامی پسینی است که پس از وقوع جرم با بهره جستن از تدابیر و اقدامات نظام عدالت کیفری، برای کاهش نرخ جرم مداخله می کند. رهیافت پیشگیری واکنشی این است که با رعب انگیزی و ایجاد هراس فردی، جمعی و عبرت آموزی از بزه کاری نخستین و بزه کاری دوباره افراد جلوگیری کند (غیاثوند، ۱۳۹۶: ۷۵-۷۶).

۲.۱.۱. پیشگیری کنشی (غیر کیفری)

هدف پیشگیری غیر کیفری، جلوگیری از به فعل درآوردن و عدم تحقق اندیشه مجرمانه با تغییر دادن اوضاع و احوال خاصی است که یک سلسله جرایم مشابه در آن به وقوع پیوسته یا ممکن است در آن اوضاع و احوال به وقوع پیوندد. به عبارت دیگر، پیشگیری غیر کیفری به دنبال آن است که علل و عوامل محیطی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و... و زمینه های بروز بزه کاری را از طریق توجه به مسئله کنترل اجتماعی و تأثیر بر افکار مجرمانه از بین ببرد. در پیشگیری غیر کیفری دو رویکرد اصلی وجود دارد. رویکردی که به تحدید موقعیت جرم (عوامل محیطی و فیزیکی جهت کاهش فرصت های ارتکاب جرم) توجه دارد و تحت عنوان پیش گیری وضعی شناخته می شود و رویکردی که با توجه به محیط اجتماعی و شخصیت افراد در پی کاهش جرم است و تحت عنوان پیشگیری اجتماعی شناخته می شود (نیازپور، ۱۳۸۵: ۱۲۶). به عبارت دیگر پیشگیری اجتماعی مبتنی بر علت شناسی جرم است و مستلزم قبول این واقعیت است که عوامل متعدد و مختلفی در تکوین و ایجاد جرم نقش دارند. در این پیشگیری توجه زیادی به علل بنیادی وقوع جرم می شود و بر این عقیده استوار است که جرایم در اثر نارسایی های اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی و... به وقوع می پیوندد. هدف پیشگیری اجتماعی هماهنگ سازی اعضای جامعه با قواعد و هنجارهای اجتماعی است؛ بنابراین این نوع از پیشگیری می کوشد که با مداخله در فرآیند جامعه پذیری به طور مستقیم از مجرم شدن افراد جلوگیری کند و مجرمان بالفعل و بالقوه را از جرایم آتی منصرف کند. در پژوهش حاضر منظور از پیشگیری، پیشگیری کنشی (غیر کیفری) است و از میان دو رویکرد اصلی این پیشگیری تأکید بر رویکرد پیشگیری اجتماعی است.

۲.۱. جرم (بزه)

جرم یا بزه برحسب اینکه در حقوق جزا و کیفری مورد بررسی قرار بگیرد یا از منظر جرم‌شناسی، از نظر تعریف، موضوع و محدوده مصادیق دارای تمایزاتی می‌گردد.

۱.۲.۱. جرم (بزه) از دیدگاه حقوق کیفری

در حقوق جزا به انجام یا ترک فعلی که در قانون برای آن اقدامات تأمینی یا کیفر پیش‌بینی شده باشد، جرم یا بزه اطلاق می‌شود. در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی نیز می‌خوانیم: «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب می‌شود. حقوق جزا به مسئله جرم منحصرأ به اعتبار قانون پرداخته و روش آن از بحث کلامی، تجزیه و ترکیب ادبی متون قوانین کیفری فراتر نمی‌رود و حقوقدان با روش انتزاعی به بررسی نفس جرم و تجزیه و تحلیل ارکان مندرج در تعریف قانونی آن می‌پردازد. در حقوق جزا علل وقوع جرم، شخصیت، تاریخ و سرنوشت انسانی که مرتکب جرم شده است اصلاً مطرح نیست (کی‌نیا، ۱۳۸۸: ۱/ ۱۴-۱۵). به یک عبارت ساده‌تر باید گفت که این نوع از حقوقدانان معتقدند که برای تشخیص جرم یا بزهکاری در جامعه نمی‌توان به عدالت، اخلاق و مانند آن رجوع کرد بلکه باید صرفاً به قوانین قانون‌گذار مراجعه کرد و در این قوانین دید که آیا انجام یا ترک فعلی مصداق جرم محسوب می‌شود یا خیر.

۲.۲.۱. جرم (بزه) از دیدگاه جرم‌شناسی

جرم و بزه از منظر جرم‌شناسی قلمرو گسترده‌تری از حقوق کیفری دارد. در جرم‌شناسی انجام یا ترک هر فعل زیان‌آور فردی و گروهی، اعمال ضداجتماعی یا هر رفتار و حالتی که مغایر شئون انسانی و مخل نظم اجتماعی باشد هرچند که در قانون مجازاتی برای آن تعیین نشده باشد، جرم است و مورد بررسی عمیق علمی قرار می‌گیرد (کی‌نیا، ۱۳۸۸: ۱/ ۱۸). بر همین اساس در تعاریف ارائه‌شده از سوی دانشمندان جرم‌شناس با قلمرو وسیعی از اعمال و رفتار بزهکارانه و مجرمانه مواجه هستیم. به عنوان نمونه «مونتسکیو» جرم را پدیده‌ای علیه اخلاق، مذهب، امنیت و آرامش عمومی می‌داند. «هامون» معتقد است که جرم عملی است علیه آزادی فردی. «لیتره» برای شناخت جرایم چهار مشخصه برمی‌شمرد: ۱. اقدام علیه قانون؛ ۲. اقدام علیه اخلاق؛ ۳. اقدام علیه وجدان؛ ۴. عملی که برحسب قانون قابل مجازات باشد (کلانتری، ۱۳۷۵: ۱۳۶).

بر اساس آنچه مطرح شد در مباحث جرم‌شناسی، برخلاف حقوق جزا، علاوه بر جرایمی که قانون جزا آن را مصداق بزهکاری می‌داند به علل و انگیزه‌های وقوع جرم، بررسی شخصیت فرد بزهکار، نقش رسانه‌های گروهی در تکوین شخصیت مجرم و محیطی که در آن رشد کرده پرداخته می‌شود و هنگامی که انگیزه یا علل بزهکاری را کشف کرد، راهکارهای لازم برای اصلاح جرم و بازگشت شخص بزهکار به جامعه ارائه می‌کند. به عنوان مثال طلاق یا ناهنجاری‌های محیط خانه و خانواده اگرچه یک موضوع کیفری محسوب نمی‌شود و به طبع مجازات قانونی برای آن در نظر گرفته نشده است، اما از آنجایی که زمینه‌ساز وقوع جرایم در جامعه می‌گردد مورد مطالعه جرم‌شناسی قرار می‌گیرد. در پژوهش حاضر این تعریف از جرم مطمح نظر است.

۳.۱. مسجد

واژه مسجد بیست و هشت مرتبه در آیات قرآن کریم به صورت مفرد و جمع تکرار شده است (مقصودی، ۱۳۸۷: ۱۰۶). مسجد (جمع: مساجد) در اصل در زبان عربی از ماده (س-ج-د) گرفته شده و به معنای جایی است که انسان در آنجا در برابر پروردگار پیشانی بر زمین می گذارد (گرابار، ۱۳۷۴: ۴۱). مسجد در اصطلاح رایج فعلی به معنای عبادتگاه خاص مسلمانان و محل نماز خواندن آنهاست. عده ای معتقدند از آن رو که مسلمانان در نماز، سجده می کنند و سجده همان نهایت خضوع در عبادت است، این مکان را مسجد نامیده اند که به معنای جای سجده است. مسجد، به لحاظ فقهی دارای احکام ویژه ای می باشد و به لحاظ مادی ممکن است عبارت از یک ساختمان محصور میان دیوارها یا یک زمین بدون سقف و دیوار باشد (اسپیزیتو، ۱۳۹۱: ۱۷۱/۴). همچنین در قرآن کریم مالکیت مسجد به خداوند نسبت داده شده است (جن: ۱۸).

علاوه بر تعاریف لغوی و اصطلاحی که بعضی از لغت شناسان و متخصصین با تأکید بر ریشه لغت مسجد ارائه کرده اند و آن را محل عبادت و پرستش خداوند خوانده اند، عده ای نیز بر اساس کارکردهای مسجد این نهاد روحانی را تعریف کرده و معتقدند که مسجد پس از هجرت پیامبر گرامی اسلام (ص) افزون بر عبادت و پرستش، مرکزی برای اداره حکومت بوده و پس از چندی از مسجد به عنوان مکان تبلیغی و آموزشی نیز استفاده شده است. حتی بعدها که دارالحکومه و مدرسه ساخته شد، هر چند که مسجد به پرستش و عبادت اختصاص داده شد اما کارکردهای پیشین خود را حفظ کرد و گهگاه از آن به صورت مدرسه نیز استفاده می شده است (جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۰۱). در پژوهش حاضر منظور از مسجدی که در پیشگیری از جرم می تواند به شدت مؤثر باشد همین معنای وسیع و گسترده از مسجد است که ناظر بر آن است که مساجد صرفاً محل عبادت نیست. درست است که مهم ترین فلسفه ساخت مسجد ایجاد مکانی برای عبادت خداوند متعال است اما هیچ مانعی ندارد که در کنار عبادت، مسجد دارای کارکردهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، تربیتی و... نیز باشد.

۴.۱. تمدن اسلامی

تمدن در لغت مفهومی است در تقابل با بادیه نشینی و بدایت و به معنی شهرنشینی شدن، به آداب و اخلاق شهریان خو گرفتن و همکاری افراد جامعه در امور سیاسی، دینی و... (ایزدپناه، ۱۳۷۸: ۱۰۶). دهخدا نیز تمدن را به معنای تعلق به اخلاق شهر و انتقال از جهل و خشونت به حالت انس، معرفت و ظرافت تعریف می کند (دهخدا، ۱۳۸۵: ۷۸۰/۱).

در اصطلاح ویل دورانت در تعریف تمدن می نویسد: «تمدن در شکل کلی آن عبارت است از یک نظم اجتماعی که در اثر وجود آن نظم، خلاقیت فرهنگی امکان پذیر می شود و جریان پیدا خواهد کرد». وی برای تمدن چهار رکن اساسی معرفی می کند که عبارتند از: ۱. پیش بینی و احتیاط در امور اقتصادی؛ ۲. سازمان سیاسی؛ ۳. سنن اخلاقی؛ ۴. کوشش در راه بسط هنر و معرفت (دورانت، ۱۳۷۶: ۳/۱). هانتینگتون نیز معتقد است که تمدن گسترده ترین سطح هویت فرهنگی و بالاترین گروه بندی فرهنگ به شمار می آید (هانتینگتون، ۱۳۷۴: ۴۷).

پیدایش اسلام و انتشار گسترده و سریع آن در میان اقوام و ملل مختلف و به تبع آن جلب و جذب فرهنگ‌های گوناگون بشری، باعث پایه‌گذاری بنای مستحکم و عظیمی از فرهنگ و تمدنی انسانی شده است که در ایجاد آن ملل و نژادهای مختلف و متعددی سهیم بودند. این ملت‌ها با ملاک‌ها و ارزش‌های نوین اسلامی موفق به ایجاد تمدنی شدند که به آن تمدن اسلامی گفته می‌شود؛ بنابراین تمدن اسلامی تمدن یک نژاد یا یک ملت خاص نیست؛ بلکه مقصود از آن تمدن ملت‌های اسلامی است که عرب‌ها، ترک‌ها و دیگران را نیز شامل می‌شود (مجیدی، ۱۳۷۴: ۱۹۱). در بیان دیگر تمدن اسلامی که به عنوان یک تمدن دینی شناخته می‌شود، همه مؤلفه‌ها و مبانی آن بر محور دین مبین اسلام واقع شده است؛ به دلیل وجود همین پسوند پرمایه، از یک سو قابلیت تعریف معنایی و تحدید زمانی دارد؛ زیرا آغاز و پایانش معین است و از سوی دیگر از گستردگی مفهومی و موضوعی بسیار گسترده‌ای برخوردار است چرا که همه ظرایف، پیچیدگی‌ها و جهان‌شمولی دین اسلام به عنوان دین متعالی و الهی را در خود دارد؛ بنابراین، تمدن اسلامی دارای همه ویژگی‌های تمدن الهی در چارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر گرامی اسلام (ص) است. اصول و مبانی این تمدن نیز دین، عدالت، اخلاق، مقررات، علم و... است (جان احمدی، ۱۳۸۸: ۵۱). در تعریف دیگری تمدن اسلامی بر پایه نگرش توحیدی و دینی، یک تمدن ایدئولوژیک و دارای اندوخته‌های مادی و معنوی جوامع اسلامی معرفی شده و هدف آن هدایت انسان به سوی کمال معنوی و مادی است. در این تعریف تمدن اسلامی علیرغم تکرر فرهنگی، دارای وحدتی بر پایه توحید است (کوربن، ۱۳۶۹: ۶۶-۷۹).

۲. کارکردهای مسجد و ارتباط آن با کاهش جرایم

از دیرباز مسجد در تمدن اسلامی دارای کارکردهای فراوانی بوده و در طول زمان این نقش و کارکردها تداوم یافته است. هرچند که نظرات و دسته‌بندی‌های ارائه شده از سوی متخصصین در خصوص کارکردهای مسجد در فرآیند جامعه‌پذیری افراد اندکی متفاوت است؛ اما در یک دسته‌بندی کلی کارکردهای مسجد عبارتند از:

۱.۲. کارکرد عبادی

مهم‌ترین و والاترین کارکرد مسجد، کارکرد عبادی آن است. می‌توان گفت مسجد در تمدن اسلامی مکانی است که برای ذکر و یاد حق تعالی و پرستش خالصانه وی بنا شده است و در قرآن کریم هر جا سخن از مسجد به میان آمده است، جنبه‌های عبادی آن به عنوان نقش اولیه و بنیادین این جایگاه مقدس مطرح شده است؛ به عنوان نمونه در قرآن کریم می‌خوانیم: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»؛ و اینکه مساجد از آن خداست، پس هیچ کس را با خدا نخوانید» (جن: ۱۸). در اینکه منظور از مسجد در آیه مورد نظر چیست، نظرات مفسران مختلف است؛ اما مشهور آن است که منظور از مساجد مکان‌هایی است که در آنجا برای خدا سجده می‌شود که مصداق اکمل آن، مسجد الحرام و مصداق دیگرش سایر مساجد است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۵/۱۲۴). اهمیت کارکرد عبادی مساجد به اندازه‌ای است که خداوند متعال کسی را که از بردن نام خدا در مساجد جلوگیری کند، به عنوان ستمکارترین فرد معرفی کرده است (بقره: ۱۱۴). در خصوص مصادیق بعد عبادی مسجد که از زمان صدر اسلام

مرسوم بوده و تقریباً صحت استفاده از مسجد در موارد یادشده متواتر است، می‌توان به فعالیت‌هایی نظیر برپایی نماز جماعت و جمعه، قرائت قرآن، اعتکاف، مناجات، دعاخوانی، تبلیغ دینی و سخنرانی مذهبی اشاره کرد. معتقد بودن به خداوند متعال و حاکمیت او بر سراسر جهان هستی و اعتقاد به معاد، انسان را از قید بندگی غیر خدا آزاد و او را از گرایش به اعمال و رفتار باطل که برخلاف شأن و کرامت انسان است، حفظ می‌کند. هرچند که اعتقاد به مبدأ و معاد منحصر به حضور در مساجد نیست؛ اما بدیهی است که مساجد با کارکردهای خود در فرآیند جامعه‌پذیری دینی افراد دخالت کرده و با تثبیت و تقویت اعتقادی افراد جامعه سهم مهمی در پیشگیری و کاهش جرایم در جامعه دارند. آن‌چنان که حضرت علی(ع) در حدیثی گهرباری یکی از فواید رفت‌وآمد به مسجد را بهره‌گیری از موعظه اهل ایمان و ترک فساد و گناه دانسته است (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۵/ ۱۹۷)؛ به همین علت است که طبق آمارهای جهانی و منطقه‌ای افرادی که با مسجد، معبد یا سایر مراکز دینی در ارتباط هستند، نسبت به کسانی که با این مراکز در ارتباط نمی‌باشند، جرایم کمتری را مرتکب می‌شوند. نیروی انتظامی تهران در سال ۱۳۸۹ اعلام کرد که در ماه مبارک رمضان جرایم به‌صورت بسیار قابل توجهی کاهش یافته است. این آمار مؤید این است که اماکن مقدسه و اوقات مبارکه (مکان‌ها و زمان‌های عبادت) در کاهش و پیشگیری از جرم به گونه بسیار مؤثر دخالت داشته و تأثیرگذار می‌باشد (ر.ک: خیرآذر قره‌باغ، ۱۳۹۷: ۱۲۵-۱۲۶).

۲.۲. کارکرد سیاسی

رابطه دو واژه «دین و سیاست» در ادیان و مکاتب مختلف همواره مورد نزاع بوده و هست. آن‌چنان که بعضی از مکاتب و ادیان با جهان‌بینی خاص خود به نفی هرگونه رابطه بین دین و سیاست و بعضی از مکاتب هم به عدم دخالت دین در امور اجتماعی از جمله امور سیاسی حکم داده‌اند. در دین مبین اسلام و بالأخص تعلیمات مذهب تشیع دین و سیاست یک رابطه عمیق و دوجانبه دارند و بر همین اساس نظریه «دیانت عین سیاست و سیاست عین دیانت» مطرح شده است. بر اساس این آموزه یک مسلمان نمی‌تواند نسبت به مسائل سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی بی‌تفاوت باشد. بر همین اساس شارع مقدس تکالیفی در این رابطه بر عهده مسلمانان تشریع کرده است (ر.ک: زحمتکش و جعفری، ۱۳۹۰: ۷۵۷-۷۸۳؛ مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۱۵-۲۳).

از نظر اسلام، مسجد در کنار فعالیت‌های عبادی، فرهنگی، نظامی و... مرکزی برای امور سیاسی حکومت اسلامی است. در صدر اسلام، پیامبر(ص) و پس از آن معصومین، علیهم‌السلام، با برپایی نماز جماعت و جمعه و همزمان با اجتماع مسلمین در مساجد در مناسبات مختلف، وظایف سیاسی آن‌ها را بیان می‌داشتند؛ بر همین اساس از دیرباز در تمدن اسلامی مساجد به عنوان پایگاهی برای روشنگری سیاسی، مبارزه با استعمار و استکبار و تشکیل حکومت‌های حق و کانون رعب و وحشت دشمن مورد توجه بوده‌اند؛ نمونه بارز ایفای این نقش مساجد را می‌توان در پیروزی انقلاب اسلامی ایران مشاهده کرد. اهمیت مسجد در پیروزی انقلاب اسلامی به‌اندازه‌ای است که بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران معتقد است: «این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت ما درست کرد. این مراکز حساسی است که ملت باید به آن توجه داشته باشند» (صحیفه امام، ۱۳۸۹: ۱۳/ ۱۵). بر همین اساس از جمله ترندهای استعمار و دشمنان داخلی و خارجی از دیرباز برای مقابله با نظام‌های مقدس و الهی، خاموش کردن چراغ

و رونق مساجد بوده و هست و این نکته‌ای است که همواره رهبران انقلابی بر آن تأکید داشته و پیروان خود را به آن تذکر داده‌اند؛ به عنوان نمونه امام خمینی (ره) می‌فرماید: «این‌ها از مسجد می‌ترسند. من تکلیفم را باید ادا کنم، به شما بگویم. شما دانشگاهی‌ها، شما دانشجوی‌ها، همه‌تان مساجد را بروید پر کنید. سنگر است اینجا. سنگرها را باید پر کرد» (صحیفه امام، ۱۳۸۹: ۱۲/۳۹۳).

از دیگر کارکردهای سیاسی مسجد تقویت وحدت و یکپارچگی است. از آنجایی که مساجد محل گردهمایی مسلمانان است می‌تواند نقش به سزایی در تحقق وحدت در حوزه تمدن اسلامی داشته باشد. اصولاً یکی از علل تأکیدات پیامبر (ص) و ائمه معصومین، علیهم‌السلام، بر حضور در نماز جماعت، جمعه و گردهمایی مسلمانان در مسجد به صورت صفوف فشرده و منسجم، ایجاد روحیه تعاون در میان نمازگزاران و تقویت بعد سیاسی اسلام در کنار انجام اعمال عبادی می‌باشد؛ بنابراین امروزه مسجد با تبدیل شدن به پایگاه وحدت مسلمین مانع از اجرای توطئه‌های دشمنان خارجی و داخلی و مانع از وقوع جرایم در جوامع تمدن اسلامی شده است.

۳.۲. کارکرد اجتماعی

مساجد، پایگاه عمومی مسلمانان و محل حضور اقشار مختلف اجتماع به شمار می‌آیند؛ از این رو مساجد جایگاه مناسبی برای انجام فعالیت‌های اجتماعی محسوب می‌شوند. مساجد با انجام فعالیت‌های اجتماعی باعث برقراری رفاه و امنیت اجتماعی و عامل پیشگیری از انواع بزه و کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی افراد در جامعه می‌شوند. از این رو بدیهی است که تقویت آن در جامعه به‌ویژه در سطح محلی و منطقه‌ای به ارتقای سطح اخلاقی و انسانی و سلوک اجتماعی افراد منتهی و با تقویت اجتماعی شدن افراد شاهد کاهش جرایم اجتماعی خواهیم بود. از جمله کارکردهای اجتماعی مساجد کمک به مستمندان و فقرا است. آن‌چنان‌که در زمان پیامبر گرامی اسلام (ص) هرگاه مالی از ناحیه‌ای به مدینه می‌رسید آن را به مسجد پیامبر (ص) می‌آوردند و با نظر آن حضرت در میان مردم تقسیم می‌کردند و این رسم در مدت خلافت ابوبکر نیز باقی بود (ابن طقطقی، ۱۳۵۰: ۱۱۲). داستان معروف و تاریخی امام علی (ع) که در نماز و در حال رکوع، انگشت خویشت را به مستمندی بخشید، در مسجد به وقوع پیوست و می‌توان عنوان داشت که حضرت (ع) با انجام این کار می‌خواهد علاوه بر بیان اهمیت اتفاق در هر شرایط، مسلمانان را به این مسئله توجه دهند که یکی از کارکردهای مسجد بعد اجتماعی و کمک به مستمندان است. نمونه دیگر کارکرد اجتماعی مساجد بنا به نقل منابع تاریخی آن است که قریب به چهارصد نفر از اصحاب فقیر و مستمند پیامبر (ص) به دستور ایشان در بخشی از مسجد که مسقف بود، سکنی گزیدند و ضمن اقامت در آنجا و آموختن قرآن و روزه‌داری، از کمک‌های مالی پیامبر (ص) و دیگر مسلمانان بهره می‌بردند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۶۶۶؛ سجادی، ۱۳۷۳: ۱/۳۴۸). از دیگر کارکردهای اجتماعی مساجد می‌توان به انواع فعالیت‌های امدادی اشاره کرد؛ به عنوان نمونه در منابع تاریخی آمده است نخستین بیمارستان در اسلام در مسجد تأسیس شده است و آن زمانی است که پیامبر گرامی اسلام (ص) هنگام جنگ خندق خیمه‌ای در مسجد مدینه برپا کرد و از آن برای درمان بیماران و مجروحان جنگی بهره برد (بیگی، ۱۳۹۱: ۲۹۴).

۴.۲. کارکرد فرهنگی

فرهنگ در تمدن اسلامی دارای یک نقش اساسی و کلیدی و به مثابه هوایی است که تنفس می‌شود؛ بر همین اساس صاحب‌نظران معتقدند که فرهنگ بستر رشد و تعالی و شکل‌گیری همه مناسبات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... است. همان‌گونه که مساجد از صدر اسلام تاکنون به‌عنوان مردمی‌ترین پایگاه اعتقادی و اجتماعی و مرکز نشر فرهنگ اسلامی مطرح بوده‌اند؛ امروزه نیز در مبارزه با تهاجم فرهنگی پیش‌قدم هستند. از مهم‌ترین کارکردهای مسجد از بدو تأسیس پرداختن به فعالیت‌های فرهنگی متعددی از جمله آموزش و تعلیم بوده است؛ آن‌چنان‌که نقل است که پیامبر گرامی اسلام (ص) در مسجد مدینه به آموزش مسلمانان می‌پرداخته و پرسش‌های آنان را پاسخ می‌داد. بر این اساس تبدیل مسجد به نخستین مدرسه مسلمانان یک امر اتفاقی نبوده است، بلکه پیامبر (ص) می‌خواست مسجد به مرکز مهم آموزش در جامعه اسلامی تبدیل شود؛ لذا پیامبر اسلام (ص) در روایتی ثواب کسی که به قصد علم‌آموزی یا تعلیم دیگران به مسجد می‌رود، همچون ثواب مجاهد در راه خداوند بیان داشته است (رازی، ۱۳۷۰: ۱۴/۱۵۲). همچنین ایشان در سفارش خود به ابوذر بر اشتغال به مباحث و گفت‌وگوهای علمی در مساجد تأکید داشته‌اند (طبرسی، ۱۴۱۲ق: ۴۶۷).

نکته مهم دیگر آن است که فعالیت‌های فرهنگی مسجد صرفاً معطوف به فراگیری قرآن و مباحث دینی نبود، بلکه جلسات ادبی نیز در مسجد تشکیل می‌شد؛ به عنوان نمونه عطار دین‌حاجب التمیمی که رئیس و پیشوای قوم بنی تمیم بود با اقوام خود که در بین آن‌ها شاعران فراوانی نیز حضور داشتند به حضور پیامبر (ص) در مسجد رسیدند و پس از گفت‌وگو با ایشان درخواست کردند که شاعرشان شعر بخواند و پیامبر اجازه دادند. زمانی که شاعر شعرش تمام شد پیامبر (ص) شعر را تأیید و ایشان را مورد تفقد قرار دادند (واقعی، ۱۴۰۹ق: ۳/۹۷۶). به این ترتیب می‌بینیم که پیامبر (ص) محیط مسجد را کاملاً یک محیط فرهنگی می‌دانستند و با تشکیل جلسات ادبی، در واقع فرهنگ ادبی را در مسیر صحیح اسلامی قرار می‌دادند و موجبات رشد و ترقی آن را فراهم می‌آوردند. از دیگر کارکردهای مهم فرهنگی مساجد، مسئله دوست‌یابی و همسان‌گزینی است. یکی از مراکزی که در روایات اسلامی به عنوان کانون یافتن دوستان خوب و صمیمی مطرح شده است، مسجد است. دلیل این امر این است که مساجد عموماً محل رفت‌وآمد انسان‌های برگزیده و صالح است. در روایتی از امام صادق (ع) نقل شده است: «لَا يَرْجِعُ صَاحِبُ الْمَسْجِدِ بِأَقْلٍ مِنْ إِحْدَى ثَلَاثٍ إِلَّا دُعَاءٌ يَدْعُو بِهِ يَدْخُلُهُ اللَّهُ بِهِنَّ الْجَنَّةَ وَإِمَّا دُعَاءٌ يَدْعُو بِهِ فَيَصْرِفُ اللَّهُ عَنْهُ بَلَاءَ الدُّنْيَا وَإِمَّا أَخٌ يَسْتَفِيدُهُ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛ کسی که با مسجد انس گیرد دست‌کم یکی از این سه چیز نصیبش می‌شود: یا دعایی که به درگاه خدا می‌کند و خداوند با آن او را به بهشت می‌برد، یا دعایی که به سبب آن خداوند بلای دنیا را از او برمی‌گرداند و یا برادری که به خاطر خداوند عز و جل به دست می‌آورد». سپس حضرت برای بیان میزان اهمیت دوستان الهی و نقش آن‌ها برای انسان، به نقل از پیامبر اسلام (ص) می‌فرمایند: «مَا اسْتَفَادَ امْرُؤٌ مُسْلِمٌ فَائِدَةً بَعْدَ فَائِدَةِ الْإِسْلَامِ مِثْلَ أَخٍ يَسْتَفِيدُهُ فِي اللَّهِ؛ هیچ مسلمانی - پس از بهره اسلام آوردن - بهره‌ای همچون برادری خدایی، به دست نیاورده است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۸۱/۴).

از دیگر کارکردهای فرهنگی مساجد که می‌بایست مورد توجه قرار گیرد، مسئله الگوسازی است. امام صادق (ع) انسان‌های مسجدی را از برترین و برگزیدگان جامعه معرفی نموده و می‌فرماید: «لَا يَأْتِي الْمَسْجِدَ مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ إِلَّا وَافِدُهَا وَمِنْ كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ إِلَّا نَجِيهًا؛ از هر جمعی تنها آنان که در فضایل از همه برترند (و به منزله الگو برای گروه خویش هستند) به مسجد می‌آیند و از اهل هر خانه‌ای تنها برگزیدگان آن‌ها به مسجد می‌آیند» (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۴۷). یکی دیگر از کارکردهای فرهنگی مساجد فعالیت تبلیغی است. در نظام مقدس اسلام، «مسجد» که بنیانی اعتقادی و عبادی دارد، محل آمدو شد مداوم مسلمانان در اوقات نمازهای یومیه و مناسبت‌های مختلف می‌باشد و از این جهت نسبت به سایر معابد دیگر ادیان از برجستگی خاصی برخوردار است و محور فعالیت‌های تبلیغی و مهم‌ترین وسیله‌ی ارتباط جمعی آنان قرار می‌گیرد. مسجد به عنوان مرکز انتقال پیام در زمان صدر اسلام که از جهت اطلاع‌رسانی فاقد رسانه‌های گروهی بود، اهمیت بسیاری داشت؛ زیرا در همین اجتماعات، رهبران دینی فرصت را مغتنم می‌شمردند و به مناسبت‌های مختلفی راهنمایی‌های لازم را به اطلاع عموم می‌رساندند. بر همین اساس رسم مسلمانان در زمان پیامبر (ص) این بود که هرگاه حادثه‌ای مهم رخ می‌داد، جارچی ندا می‌کرد: «الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ»؛ یعنی: برای نماز در مسجد جمع شوید. این جمله برای مردم آن زمان معنایی خاص داشت. آنان از این ندا می‌فهمیدند که امر مهمی مطرح است (سبحانی، ۱۳۹۰: ۷/ ۳۰). به علاوه بیشتر «مساجد جامع» را به نحوی و در نقاطی احداث می‌کردند که در مسیر راه‌ها و معابر شهری قرار بگیرند. بنابراین مساجد یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها و صحنه‌های انواع ارتباطات اجتماعی و فرهنگی بودند.

در مجموع می‌توان عنوان داشت که مسجد در کنار سایر نهادهای فرهنگی نقش تأثیرگذاری بر گفتمان‌سازی فرهنگی و جامعه‌پذیری افراد در بعد فرهنگی در جوامع اسلامی دارد؛ هرچند توجه به این نکته خالی از لطف نیست که مسجد بنا به دلایلی اعم از این که اولاً: توحیدی بودن ریشه و اصالت این نهاد؛ ثانیاً: فعالیت علما و امامان جماعت؛ ثالثاً: تنوع مخاطبان و حضور گسترده مردمی و رابعاً: داوطلبانه بودن فعالیت‌ها؛ در فرهنگ‌سازی نسبت به سایر نهادهای فرهنگی دارای نقش برجسته‌تری می‌باشد و به تبع می‌تواند تأثیرگذاری بیشتری بر کاهش وقوع جرایم داشته باشد.

۵.۲. کارکرد اقتصادی

فرآیند جامعه‌پذیری ناقص یا اشتباه باعث می‌شود تا افرادی صرفاً منافع خود را دیده و هیچ مسئولیتی در قبال نیازمندان و فقرای جامعه نداشته باشند یا با این اندیشه که هدف وسیله را توجیه می‌کند برای دستیابی به اهداف خود در زمینه اقتصاد و معیشت دست به انجام هر کاری همچون دزدی، کم‌فروشی، احتکار، ربا، رشوه و... بزنند و امنیت اقتصادی یک جامعه را دچار اختلال کنند؛ در حالی که اسلام دین کاملی است و بالطبع تمدن اسلامی کامل‌ترین و جامع‌ترین تمدن جهان بشری معرفی شده است. بر همین اساس، تمدن اسلامی به همه نیازهای مادی و معنوی انسان به صورت توأمان توجه داشته و برای همه ابعاد زندگی انسان برنامه و دستورالعمل‌های لازم را ارائه کرده است. از جمله نیازهای انسانی در بعد مادی مسئله «اقتصاد و معیشت» است. بر همین اساس آیات متعددی از قرآن کریم به مسئله اقتصاد و معیشت در عناوینی همچون قرض الحسنه (حدید: ۱۱؛ تغابن: ۱۷)، حلال‌خواری (نحل:

۱۱۶؛ بقره ۱۶۸، انفاق (بقره: ۲۵۴)، زکات و صدقه (توبه: ۱۱؛ بقره: ۱۷۷)، خمس (انفال: ۴۱) مبارزه با کم‌فروشی (مطففین: ۱-۵؛ اعراف: ۸۵)؛ ربا (آل عمران: ۱۳۰؛ روم: ۳۰)، به منظور تنظیم یک اقتصاد سالم و اسلامی توجه داشته است. به تبعیت از دستورات قرآن پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه هدی، علیهم‌السلام، با هدف تحقق بخشیدن به این مهم نهایت تلاش خود را به کار بستند و از ظرفیت‌های مختلف و متعدد جامعه اسلامی از جمله مساجد برای این منظور بهره فراوان بردند. در یک تقسیم‌بندی کلی کارکردهای اقتصادی مسجد که منجر به پیشگیری یا کاهش وقوع جرم در یک جامعه می‌شود را می‌توان به دودسته کلی مستقیم یا غیرمستقیم تقسیم کرد. از جمله مصادیق روش مستقیم می‌توان به مواردی همچون جمع‌آوری زکات و صدقات و رساندن آن‌ها به دست نیازمندان، ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه و گرگشایی از نیازمندان اشاره داشت. از جمله مصادیق روش‌های غیرمستقیم می‌توان به مواردی همچون موعظه اهالی مسجد در باب مذمت رباخواری، رشوه، احتکار، گران‌فروشی، کم‌فروشی، ربا و... و تشویق به پرداخت خمس، زکات، صدقه و... اشاره کرد (ر.ک. تک فلاح، ۱۳۹۵: ۱۲۰-۱۴۸). بر همین اساس مساجد در تمدن اسلامی توانسته‌اند با فرهنگ‌سازی مناسب در زمینه رفع فقر از طرق جمع‌آوری زکات، پرداخت قرض‌الحسنه و... و آگاه‌سازی مردم در جهت پرهیز از اعمال خلاف شرع در حیطه اقتصاد همچون رشوه، دزدی و... سلامت جامعه اسلامی را تضمین کنند.

۶.۲. کارکرد نظامی

از دیگر کارکردهای مسجد که بیشتر در زمان جنگ مورد توجه قرار گرفته کارکرد نظامی آن است. با بررسی منابع تاریخی به‌خوبی این مطلب روشن می‌شود که از ابتدای ظهور اسلام فعالیت‌هایی همچون گردآوری، تجهیز، سامان‌دهی و تجمع نیروها در زمان‌های احساس بیم و خطر از تعرض دشمنان در مسجد صورت می‌گرفته است. مسجد نه تنها محل اعزام نیروها و طراحی برنامه‌ها و نقشه‌های جنگی بوده، بلکه هرزمانی که مسجدی در منطقه جنگی وجود داشت رسول خدا (ص) دستور می‌دادند که چادر فرماندهی ایشان را در کنار آن نصب کنند. به عنوان نمونه در جنگ با «بنی‌نظیر» ایشان به بلال دستور می‌دهند تا خیمه ایشان را در کنار مسجد کوچکی نزدیک آن محل نصب کنند؛ اما زمانی که خیمه مورد شناسایی و هدف تیر دشمن قرار گرفت حضرت برای آنکه از تیررس دشمن به دور باشد فرمودند تا خیمه را به کنار «مسجد فضیح» انتقال دهند (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۸). در منابع اسلامی و در رابطه با حوادث جنگ احد می‌خوانیم که اصحاب پیامبر چون نگران سوءقصد به جان پیامبر یا شیبخون از سوی جاسوسان و دشمنان بودند، شب جمعه را در مسجد و در کنار پیامبر (ص) درحالی که مسلح بودند گذراندند و به پاسداری از شهر و جان پیامبر همت گماشتند (واقعی، ۱۴۰۹: ۱/۲۰۸). همچنین در متون تاریخی آمده است که پیامبر (ص) برای اتخاذ مواضع مناسب در جنگ بدر در یکی از مساجد اطراف مدینه به نام مسجد عرق‌الظبیه با اصحاب به مشورت پرداختند (سمهودی، ۱۳۲۶: ۲/۱۶۷).

در طول انقلاب اسلامی و دوران هشت سال دفاع مقدس، اهالی مسجد به تبعیت از سیره پیامبر اسلام (ص) هر مسجد را تبدیل به یک سنگر کردند و به پاسداری و دفاع از جامعه اسلامی پرداختند و هم‌اکنون نیز پایگاه‌های بسیج مساجد به عنوان یک نهاد فرهنگی نظامی با از خود گذشتگی و فداکاری مانع تحقق اهداف دشمن و منافقین

شده و سعی کرده با ارائه برنامه‌های متنوع به تقویت بصیرت و اجتماعی شدن افراد جامعه کمک کند و از این طریق از بروز بسیاری از ناهنجاری‌ها و بزهکاری‌های جامعه جلوگیری کند.

۷.۲. کارکرد قضایی

یکی دیگر از مهم‌ترین کارکردهای مسجد در تمدن اسلامی رسیدگی به امور قضایی مردم است. پیامبر گرامی اسلام (ص) به حکم «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ؛ ما این کتاب را به راستی بر تو نازل کردیم تا بدان‌سان که خدا به تو آموخته است، میان مردم داوری کنی» (مائده: ۴۸) و نیز آیه کریمه «فَلَا وَ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا؛ به پروردگارت سوگند که آن‌ها مؤمن نخواهند بود، مگر اینکه در اختلافات خود، تو را به داوری طلبند و سپس از داوری تو، در دل خود احساس ناراحتی نکنند و کاملاً تسلیم باشند» (نساء: ۶۵) با توجه به آن که قضاوت، از شئون رسالت و ولایت است (قرائتی، ۱۳۸۸: ۲/۹۹)، شخصاً به امر قضاوت در میان مسلمانان می‌پرداخت و مشکلات آنان را حل و فصل می‌کرد (ر. ک. حسن ابراهیم، ۱۴۱۶: ۱/۳۹۴). درواقع می‌توان گفت با ورود پیامبر (ص) به مدینه و بنای مسجدالنبی، فعالیت‌های سیاسی اجتماعی مسلمانان نیز در این مسجد شروع شد و این نهاد مقدس به قلب تپنده‌ای در راستای تحقق اهداف دولت اسلامی تبدیل شد. قضاوت و رسیدگی به دعاوی توسط پیامبر (ص) در همین مسجد صورت می‌گرفت. به این ترتیب مسجد در آن روزگار یک دادگستری به تمام معنا بود که کلیه امور قضایی در آن حل و فصل می‌شد.

در زمان حکومت علوی هم حضرت امیر(ع) با حضور در مسجد کوفه به رفع خصومت بین افراد می‌پرداخت. به اجماع صحابه، حضرت(ع) در مسجد کوفه در مکانی که حتی تا امروز هم به نام «دکه القضاء» معروف است در بین مردم قضاوت می‌کرد (ابن ادریس، ۱۴۱۰: ۲/۱۵۷). در حقیقت هدف حضرت(ع) از انتخاب مسجد به عنوان مکان قضاوت و حل و فصل اختلافات آن بود که در جریان رسیدگی به دعاوی علاوه بر آن که حکم دعوی به طور خاص بیان می‌شد، اصول و مقررات قضاوت اسلامی نیز تبیین شود و مردم بیش‌ازپیش با مسجد انس و الفت برقرار کنند. اهمیت این موضوع در دیدگاه حضرت امیر(ع) به حدی است که وقتی خبر انجام قضاوت توسط قاضی شریح در خانه به ایشان رسید، به شریح دستور می‌دهند که در مسجد به مسند قضاوت بنشیند (نوری، ۱۴۰۸: ۱۷/۳۵۸). لذا در اخبار و گزارش‌های تاریخی جای دیگری غیر از مسجد را به عنوان محل قضاوت حضرت نمی‌توان یافت (بحرانی، بی‌تا: ۷/۲۸۷). بر همین اساس در آداب قضاوت چنین وارد شده است که قضات مستحب است به مسجد اعظم شهر بروند و هنگام دخول دو رکعت نماز بگذارند؛ پس از آن پشت به قبله بنشینند به طوری که دو طرف دعوا روبروی او و رو به قبله باشند و در این حالت در بین ایشان حکم کند (مفید، ۱۴۱۰: ۷۲۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۲/۳۵۵).

هرچند که امروزه فعالیت قضا و قضاوت به صورت تخصصی در مراکزی تحت عنوان دادگستری و دادگاه انجام می‌پذیرد؛ اما این به معنای آن نیست که کارکرد قضایی مسجد بی‌اهمیت قلمداد شود. چنانچه کارکرد قضایی مسجد بدین معنا که امامان جماعت و معتمدین مساجد به حل و فصل خصومت‌ها و درگیری‌های مردم همت گمارند

یا با دعوت از حقوقدان‌ها به ارتقای سطح علمی و دانش حقوقی مردم پیردازند به‌درستی انجام شود، باعث کاهش ورودی‌های پرونده به دادگستری و کاهش جرم و بزه خواهند شد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که جرایم همواره سدّ راه توسعه بشریت هستند و کیفیت زندگی بشر را با دشواری مواجه می‌سازند. جرایم نه تنها مانعی برای دستیابی به توسعه همه‌جانبه، بلکه مانعی در راه ایجاد جامعه متعادل خواهند بود. بر همین اساس یکی از بزرگ‌ترین دغدغه‌های جوامع بشری همواره مسئله مبارزه با جرایم بوده است. سرچشمه جرایم و بزهکاری در جوامع را می‌توان در عوامل متعددی جست‌وجو کرد؛ اما از میان این عوامل مهم‌ترین عامل، فرآیند جامعه‌پذیری اشتباه یا ناقص افراد در یک جامعه است؛ بنابراین کارآمدترین و مؤثرترین روش پیشگیری از وقوع جرایم در جامعه پیشگیری کنشی (غیر کیفری) است و از میان دو رویکرد اصلی این نوع از پیشگیری اولویت با پیشگیری اجتماعی است که با مداخله در فرآیند جامعه‌پذیری افراد سعی در هماهنگ‌سازی اعضای افراد جامعه با قواعد و هنجارهای اجتماعی دارد. با توجه به ظرفیت‌های محدود حکومت‌ها در رابطه با هماهنگ‌سازی افراد جامعه با هنجارها و قواعد، در هر جامعه‌ای نهادهای خاصی با هدف جامعه‌پذیری افراد به یاری دولت‌ها آمده‌اند. در تمدن اسلامی یکی از نهادهای مهم و تأثیرگذار بر فرآیند جامعه‌پذیری افراد مساجد است. مساجد با انجام کارکردهای عبادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و قضایی به یاری حکومت‌ها و دولت آمده و با دخالت در فرآیند جامعه‌پذیری افراد یک جامعه مانع از وقوع جرم و بزهکاری می‌شوند.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن ادریس، محمد بن احمد، (۱۴۱۰)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۳. ابن طقطقی، محمد بن علی، (۱۳۵۰)، تاریخ فخری، مترجم، محمد وحید گلپایگانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۴. ابوالفتوح راضی، حسین بن علی، (۱۳۷۰)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۵. اسپیزیتو، جان. ال، (۱۳۹۱)، دائره‌المعارف نوین اسلام، ترجمه حسن طارمی؛ مهدی دشتی و محمد دشتی، تهران، مرجع.
۶. ایزدپناه، عباس، (۱۳۷۸)، «مقدمه‌ای بر مبانی فرهنگ و تمدن اسلامی»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، س ۱، ش ۲، صص ۱۰۵-۱۲۵.
۷. بحرانی، شیخ یوسف، (بی‌تا)، الحقائق الناصره، قم، موسسه نشر اسلامی.

۸. بیگی، روح‌الله، (۱۳۹۱)، نقش وقف در توسعه تمدن اسلامی، تهران، اسوه.
۹. جان احمدی، فاطمه، (۱۳۸۸)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، تهران، معارف.
۱۰. جعفریان، رسول، (۱۳۷۹)، آثار اسلامی مکه و مدینه، تهران، مشعر.
۱۱. حرعاملی، محمدبن حسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت (علیهم السلام).
۱۲. حسن ابراهیم، حسن، (۱۴۱۶)، تاریخ اسلام، قاهره، مکتبه النهضة المصریه.
۱۳. حق شناس، علی محمد و همکاران، (۱۳۸۷)، فرهنگ معاصر هزاره، تهران، فرهنگ معاصر.
۱۴. خیرآذر قره باغ، حامد، (۱۳۹۷)، پایان نامه کارشناسی ارشد، نماز و نقش آن در پیشگیری از وقوع جرایم، دانشگاه ارومیه.
۱۵. دورانت، ویلیام جیمز، (۱۳۶۷)، تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۱۶. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۸۵)، لغت‌نامه، به کوشش غلامرضا ستوده و دیگران، تهران، دانشگاه تهران.
۱۷. زحمتکش، مهدی و جعفری، علی، (۱۳۹۰)، «رابطه دین و سیاست»، فصلنامه سیاست خارجی، ش ۳.
۱۸. سبحانی، جعفر، (۱۳۹۰)، منشور جاوید، قم، موسسه امام صادق (ع).
۱۹. سجادی، سیدجعفر، (۱۳۷۳)، فرهنگ معارف اسلامی تهران، دانشگاه تهران.
۲۰. سلیمی، علی و داوری، محمد، (۱۳۸۵)، جامعه شناسی کجروی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۱. سمهودی، نورالدین علی بن احمد، (۱۳۲۶)، وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
۲۲. طبرسی، حسن بن فضل، (۱۴۱۲)، مکارم الاخلاق، قم، الشریف الرضی.
۲۳. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، ناصر خسرو.
۲۴. طوسی، محمدبن الحسن، (۱۴۱۴)، الامالی، قم، دار الثقافه.
۲۵. غیاثوند، ایرج، (۱۳۹۶)، پایان نامه کارشناسی ارشد، بررسی جرم شناختی جرایم خشونت آمیز در محیط مدرسه و راهکارهای پیشگیری از آن، دانشگاه آزاد اسلامی.
۲۶. قاسم زاده، افتخار؛ حاتم پور، ذاکر و یوسف دخت، رقیه، (۱۳۹۸)، «مسجد، آغاز معماری در تمدن اسلامی»، ماهنامه پژوهش در هنر و علوم انسانی، سال چهارم، ش ۷.
۲۷. قرائتی، محسن، (۱۳۸۸)، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۲۸. کلاتتری، کیومرث، (۱۳۷۵)، اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، مازندران، دانشگاه مازندران.
۲۹. کوربن، هانری، (۱۳۶۹)، فلسفه ایرانی و فلسفه تطبیقی، ترجمه جواد طباطبایی، تهران، طوس.
۳۰. کی نیا، مهدی، (۱۳۸۸)، مبانی جرم‌شناسی، تهران، دانشگاه تهران.
۳۱. گرابار، الگ، (۱۳۷۴)، «هنرهای تجسمی، مسجد نمونه هنر دینی در اسلام»، ترجمه محمد سعید حنایی، فصلنامه هنر، ش ۲۶.
۳۲. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

۳۳. مجیدی، خه بات، (۱۳۷۴)، مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ و تمدن اسلامی، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین‌الملل.
۳۴. مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۹۴)، پاسخ استاد به جوانان پرسشگر، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۳۵. مفید، محمدبن محمدبن محمدبن نعمان، (۱۴۱۰)، المقنعه، قم، مؤسسه نشر اسلامی.
۳۶. مقصودی، غلامرضا، (۱۳۸۷)، سیر تحول معماری مساجد و مصلای از صدر اسلام تا کنون، تهران، سعیدی.
۳۷. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۱) تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب اسلامی.
۳۸. موسوی خمینی، روح الله، (۱۳۸۹)، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۳۹. نوری، حسین بن محمدتقی، (۱۴۰۸)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل بیت (علیهم السلام).
۴۰. نیازپور، امیرحسین، (۱۳۸۵)، «اقدامات دستگاه‌های دولتی ایران در زمینه پیشگیری از بزهکاری»، مجله تخصصی الهیات و حقوق، ش ۲۰.
۴۱. واقدی، محمدبن عمر، (۱۴۰۹)، المغازی، بیروت، مؤسسه اعلمی.
۴۲. هانتینگتون، ساموئل، (۱۳۷۴)، نظریه برخورد تمدن‌ها، ترجمه مجتبی امیری، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل.

